

LIBERTĂȚI ȘI SERVITUȚI
ÎN VIAȚA OBȘTELOR SĂTEȘTI DE PE DOMENIUL
CETĂȚII DE PIATRĂ (CHIOAR) ÎN SECOLELE
XIII—XV

Construirea Cetății de Piatră (Chioar), în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, organizarea și menținerea unui district adiacent au fost impuse de nevoia instituirii de către regalitatea maghiară a unui control eficient în regiunea Carpaților Păduroși, pe un traseu pe care, după anul 1241, circulau mai ales tătării. Fortificația de pe Valea Lăpușului și districtul său au avut menirea să sprijine acțiunile de recucerire a teritoriilor pierdute, dar și să asigure liniștea în regiune¹.

Castelanul Cetății de Piatră, aflat în fruntea districtului, era subordonat numai regelui², ceea ce a fost în deplină concordanță cu statutul special acordat formațiunii politico-administrative încredințate: o largă autonomie internă și în sfera conducerii. Aceasta a permis sustragerea obștilor sătești de sub jurisdicția apăsătoare a comitatului nobiliar și dispunerea de o rezervă strategică cu o mai mare mobilitate.

Apariția Cetății de Piatră, constituirea domeniului ei³ și a districtului regal s-au petrecut în cadrul unui proces complex, în care satele și locuitorii lor au stabilit cu regele — ca proprietar feudal — anumite raporturi. La început, ele s-au circumscris serviciilor militare ocazionale. Apoi, pe măsura constituirii și extinderii domeniului de cetate, au trebuit interesate tot mai mult vîrfurile conducătoare, alese de obști. Obiceiul — rămas pînă în preajma secolului al XVII-lea — recuperării armelor, calului și harnașamentului, după moartea voievodului, judeului și libertinului, obicei prezent și la „boierii“ făgărășeni și la cnejii din Țara Românească, în aceeași perioadă — sugerează că acestea au reprezentat niște insemne ale recunoașterii de către castelanul cetății, ca împuternicit al regelui, a unui merit personal și a unei situații privilegiate valabile numai pentru el și, de aceea, netransmisibile urmașilor⁴.

Fruntașii comunităților au antrenat toate satele în sfera prestațiilor de ordin militar, regrupîndu-le sub protecția, apoi jurisdicția castelanului. Voievodul cel mare, de district, în calitate de conducător suprem al obștilor, a devenit executorul acțiunilor ordonate de autoritatea regală. Atestat în 1368, acest voievod a funcționat concomitent cu castelanul,

¹ V. Hossu, în *ActaMP*, 9, 1985, p. 279—284.

² *Idem*.

³ *Ibidem*, p. 285—291.

⁴ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, II, București, 1968, p. 173—194; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, III, Cluj-Napoca, 1986, p. 59.

după cum cel din Maramureș, în același timp cu comitele regal⁵. A fost o particularitate a acestor regiuni bine situate strategic, unde instituțiile străine s-au impus foarte greu.

În epoca districtului, în condițiile expansiunii maghiare în E și a instabilității interne a regatului, fiind puterea centrală a avut nevoie de serviciile unor luptători eficienți⁶, intrarea satelor sub ascultarea cetății nu a coincis automat cu șerbirea. Extinderea jurisdicției castelanului a constituit, dimpotrivă, o garanție a asigurării largii autonomii a obștilor și a conservării sistemului local de organizare administrativă. Obligațiile economice au fost simbolice și s-au perceput în natură⁷. Credem că din categoria acestora a făcut parte dăruirea de către conducători — probabil în numele obștilor — a unui erete și a unui șoim pentru vinătorile stăpînilor⁸. Cel puțin pentru perioada de început a raporturilor cu cetatea, *darurile* satelor au fost ocazionate de obiceiurile pastorale sau sărbătorile religioase. Ele au constat din oferirea, în beneficiul garnizoanei din cetate, a aceleiași număr de cași, „bruii” de unt și care de lemne, stabilit întotdeauna global și nu pe gospodărie⁹.

O posibilă sporire a îndatoririlor obștilor și o legalizare internă a obiceiurilor asumate înainte benevol și ocazional, putea să se petreacă în momentul trecerii domeniului în proprietate nobiliară, în jurul anilor 1370, și supunerii lui jurisdicției comitatului Solnoc. „*Datul strungii*”, adică a unei oi sterpe din turma întregii obști, și „*datul tretinei*”, respectiv, o vacă de trei ani, steapă, din ciurda satului, sugerează o impunere de sarcini din această perioadă, impunere care s-a perceput tot global¹⁰.

Balc și Drag, fiii lui Sas-Vodă alungați din Moldova, care au preluat aparținătoarele Cetății de Piatră în 1378, au ținut însă, cont de tradiția obștilor libere și au dus o politică tolerantă, respectînd, cum se vede în 1405, specificul românesc sau maghiar al organizărilor, drepturilor și îndatoririlor satelor¹¹. Noii proprietari au fost obligați la aceasta de faptul că cetatea a rămas, pînă după moartea lor, una regală, și de crearea unei convergențe de interese¹². Ca voievozi supremi și comiți ai Maramureșului, Ugocei și secuilor, cei doi frați au folosit experiența ostășească a supușilor pentru menținerea unui potențial militar reductabil pe direcțiile de pătrundere prin Carpați, atît în scopul apărării, cît și al pregătirii unor încercări de recucerire, cu ajutorul regelui, a scaunului voievodal al Moldovei. De aceea, ei au lăsat satelor de pe domeniul Cetății de Piatră libertățile lor, consființite în vremea districtului regal, lucru pe care nu l-au respectat întotdeauna și în aceeași măsură urmașii lor și comitatul¹³. Doar confruntările tot mai dese și de amploare ale Ungariei cu turcii și nevoia participării la oaste a unui număr adecvat de luptători, în formații bine instruite, i-a făcut să revină asupra constrîngerilor juridice și economice și să mențină instituțiile și organizarea militară străveche a obștilor satești. Ecoul acestui fapt răzbate dintr-un document din 1479. El se referă la participarea românilor din apartenențele cetății — la chemarea

⁵ M. Lázár, *Kövár-vidék fötspanyai*, în „*Századok*”, 1889, p. 131; și V. Hossu, în *ActaMP*, 9, 1985, p. 288, nota 21.

⁶ V. Hossu, în *ActaMP*, 9, 1985, p. 279—284.

⁷ A. A. Rusu, în *AIIA*, 23, 1980, p. 57—74.

⁸ V. Hossu, în *ActaMP*, 4, 1980, p. 427—428.

⁹ D. Prodan, *op. cit.*

¹⁰ *Idem.*

¹¹ M. Szentgyörgyi, *Kövár vidékének társadalma*, Budapest, 1972, p. 19; E. Máliusz, *Zsigmondkori oklevéltár*, II/1, Budapest, 1956, p. 446.

¹² E. Lukinich, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapest, 1941, p. 493.

¹³ Depopularea unor sate, în 1475, probează supunerea lor unor servituiți noi și încercarea sâtenilor de salvare prin fugă. Vezi: M. Pètri, *Szilágy vármegye monográphiája*, II, Zaláu, 1901, p. 361—362; I, p. 178—179.

castelanului — la o acțiune pentru oprirea înstăpînirii orașelor Baia Mare și Baia Sprie asupra pădurilor din zona Căvnicului¹⁴.

Caracterul de masă al obligațiilor militare a dus, firește, la recunoașterea pe veci a unor libertăți de aceeași extensie. Desigur, libertăți în cadrul domeniului, înscrise foarte puternic aici. Au recunoscut-o și comisarii împăratului Rudolf al II-lea (1576—1612), care au raportat suveranului lor că Mihai Viteazul le-ar fi acordat chiorenilor „*libertatea secuiască*”¹⁵. Despre un asemenea gest nu a existat însă nici un document și nici nu a fost, se vede, nevoie de el. Ca supuși direcți, în acea vreme, ai principelui Transilvaniei, li s-a recunoscut de către Mihai Viteazul o anumită stare juridică și socială, care se perpetuase, cu mici strangulări, de la un stăpîn la altul, sute de ani. La curtea princiară a țării era cunoscut faptul că situația de pe domeniul Cetății de Piatră era una deosebită față de domeniile cealalte și cu atât mai mult necesară cu cît, din 1526, după dezastrul Ungariei și împărțirea ei între turci și austrieci, zona Cetății de Piatră a ajuns, în toate conflictele, una din direcțiile principale de manevră ale părților beligerante. Principele Bethlen Gábor (1613—1629) a făcut și el o referire expresă, într-o scrisoare, la privilegiile acordate de vechii regi locuitorilor districtului și la caracterul lor de masă¹⁶. Aceasta explică originalitatea unor libertăți și servituți din viața obștilor românești de pe domeniul Cetății de Piatră.

Pămîntul, ca principal mijloc de producție, s-a menționat, pînă în secolul al XVI-lea, fără să fie rezervate din el suprafețe de lucru în regia proprie a stăpînului, adică alodială¹⁷, aspect care atestă permisiunea acordată obștilor sătești de a-și administra aproape nestingherite teritoriul pe care l-au avut înaintea înfeudării. Rezistența aceasta pe vechile hotare explică și de ce s-au creat aici atît de puține sate noi pînă la 1500¹⁸.

Deși Balc, Drag și urmașii lor au purtat pentru păduri procese îndelungate cu orașenii din Baia Mare și Baia Sprie, ele au fost, ca și pămîntul, nediferențiate în „*domnești*” și „*sătești*”. Țăranii, de orice categorie, le-au putut folosi după nevoie, în cadrul ansamblului de obligații pe care le aveau față de cetate. Liber, fără nici o opreliște, era și vinatul¹⁹.

Cu unele intervale mai încordate, moștenitorii lui Balc și ai lui Drag au menținut, ca și antecesorii, relații familiale cu supușii lor. De aceea, gestului ridicării în dregătorii sau donării de terenuri în folosință nu i s-a dat un aspect scris decît rareori și chiar atunci, înscrisul n-a avut decît caracterul unei simple evidențe interne, fără valabilitate perpetuă. Meritele și atașamentul beneficiarilor, pentru care se căutau mărturii în conștiința obștei, decideau, de la o epocă la alta, prelungirea sau sistarea poziției lor favorizate. Cazul familiei Radul din Săcălășeni, nobilă și proprietară în 1434, probabil iobagă în 1475, de vreme ce nu mai avea proprietăți, libertină în 1512 și iarăși nobilă în secolul al XVII-lea, e tipic pentru raporturile supușilor de pe domeniul Cetății de Piatră cu stăpînii cetății²⁰. Chiar și familia Miclea, înnobilită de regele Matei Corvin în 1469, pe cînd locuia în Maramureș²¹, după ce a cumpărat moșia Surduc—Copolnic de pe domeniul Cetății de Piatră, a trebuit să se integreze în raporturi de supunere față de

¹⁴ G. Wenzel, *Magyarország bányászatanak kritikai története*, I, Budapeșt, 1980, p. 408—409.

¹⁵ M. Szentgyörgyi, *op. cit.*, p. 27.

¹⁶ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IX, București, 1937, p. 62—63.

¹⁷ D. Prodan, *op. cit.*

¹⁸ Vezi diferența dintre anii 1405 și 1475 la E. Măliusz, *op. cit.*; și M. Pêtri, *op. cit.*, I, p. 178—179.

¹⁹ D. Prodan, *op. cit.*

²⁰ E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/2, București, 1890, p. 591—592; M. Pêtri, *op. cit.*, I, p. 178—179; M. Szentgyörgyi, *op. cit.*, p. 37.

²¹ A. Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, București, 1940, p. 70.

cetate și mai puțin față de comitat, care n-a avut aici jurisdicție²². Așadar, comunitățile sătești au fost păstrate în statutul străvechiului district de cetate, înafara hotarelor lui neexistând nici un privilegiu individual.

Faptul explică de ce în fruntea obștilor, ca voievozi, ajungeau supușii cei mai merituoși și mai devotați cetății și stăpînului ei. Iobagii Petre și Toma Hossu din Mesteacăn și Ioan Dragomir din Rușor au fost dintre aceștia²³. Era, desigur, o poziție privilegiată în raport cu ceilalți săteni, dar și cu mai multe responsabilități.

Dintre protejați au făcut parte și juzii sătești, care, ca și voievozii, „dăruiau” anual ereți, șoimi și, apoi, căprioare, simboluri ale dependenței și atașamentului. Libertinii fără funcții oficiale ofereau aceleași daruri vînătorești cetății și prestau slujbe și servicii publice de mare răspundere și încredere: purtarea scrisorilor, deplasarea călare acolo unde erau trimiși în interesul domeniului și cetății, participarea, în caz de primejdie, cu calul, la război etc. Se poate vedea și aici situația deosebită a Cetății de Piatră: acești privilegiați, luați global, au fost în număr mult mai mare comparativ cu domeniile Cehu și Arduș²⁴, și ele proprietăți ale Balchiesților și Dragoeștilor, dar fără tradiții militare.

Un privilegiu respectat pînă tîrziu, în secolul al XVI-lea, a fost cel al scutirii totale de contribuții economice a satelor nou întemeiate. Dînd un răgaz de 12 pînă la 14 ani pentru consolidarea comunității, stăpînul se asigura de un spor al forței de muncă productive și al rezervei de combatanți²⁵.

Obligațiile în muncă ale supușilor s-au concentrat, din lipsa alodiatului, în direcția întreținerii funcționalității cetății și a aparatului său militar: straja de noapte, curățenia; aducerea, conservarea și prepararea alimentelor; făcutul cărbunilor, lucrări de dulgherie și fierărie etc. Cetatea însăși a fost opera pietrarilor și vîrarilor din satele din jur, mai ales a celor din Coaș²⁶.

Modul de administrare a justiției a fost profund ancorat în dreptul tradițional românesc al obștilor. În primă instanță, completul de judecată era format din judele satului și jurații aleși dintre bătrînii cu experiență de viață. Judecățile de apel sau asupra faptelor mai grave au revenit instanței voievodului, și credem că în epoca districtului și mult după intrarea domeniului în proprietate nobiliară, el a fost judecătorul suprem al obștilor sau grupărilor de obști subordonate²⁷.

Justiția feudală a fost impusă foarte greu pe domeniul Cetății de Piatră. De aceea, comparativ cu cea de pe domeniile Cehului, Ardudului, Băii Mari și Șimleului, ea a fost mai blîndă și s-a raportat unei intervenții mult mai restrînsă. Puternica vigoare a obiceiurilor pămîntului a limitat sever posibilitatea dregătorilor feudali de-a aduce reglementări străine în viața acestor obști cu sarcini militare permanente. Cînd au reușit, ele au fost generale și unitare pentru sate²⁸. Singurele excepții, care confirmă însă regula generală, statuată în epoca de început a districtului cetății regale, au fost satele ungurești Lăpușel și Berchez²⁹. Introducerea lor tîrzie pe domeniu — după 1335³⁰, și conservarea obiceiurilor lor specifice, le-au condus la o viață internă aparte. Dar și ele s-au supus aceluiași comandament general și neechivoc: servirea cetății.

²² D. Prodan, *op. cit.*; Urbariul domeniului Chioar și Cavnic din 1651, satul Surduc—Copalnic, la Arh. Naț. Magh., Budapesta, Fond Conventul de Cluj—Mănăștur, Urbarii, fasc. 26 (fotocopia la Filiala Cluj-Napoca a Bibl. Acad. R.S.R.).

²³ *Idem*, satele Mesteacăn și Rușor.

²⁴ D. Prodan, *op. cit.*, p. 195—221; 260—328.

²⁵ *Idem*, p. 173—174.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ *Ibid.*

²⁹ *Ibid.*

³⁰ În lista satelor plătitoare a dijmei papale nu apar, vezi *DIR*, C, Transilvania, veacul XIV, vol. III, p. 54—252; și D. Prodan, *op. cit.*, p. 173—194.

Cercetarea relațiilor economice și sociale, cât și a dreptului cutumiar de pe domeniul Cetății de Piatră argumentează constatarea că acestea au fost cu totul deosebite față de domeniile înconjurătoare. Ele au menținut aici condițiile pentru dezvoltarea unei lumi românești cu note de profundă originalitate.

VALER HOSSU

**LIBERTIES AND SERVITUDES OF VILLAGE COMMUNITIES ON THE
CETATEA DE PIATRĂ DOMAIN IN THE 13th to 15th CENTURY**

(S u m m a r y)

The setting up of the 'Stone Stronghold' and of its domain and of the adjacent administrative district in the second half of the 13th C., had been prompted by the need of the Hungarian Regality to control efficiently the area of the Sylvan Carpathians along a path used, after 1241, mainly by the Tartars. The village communities had established with the stronghold domain and district (as regal entities) certain rapports following their military services previously agreed upon. Within the conditional frame of the statal supreme authority in need of the services of efficient warriors, the submission of the villages to the jurisdiction of the Castellan of the stronghold had meant a guaranty for the maintenance of their traditional administrative, military, economic and legal forms of organization thus favouring the development of a Roumanian society of deeply genuine features.